

Ali Şamil Hüseyn oğlu

AMEA Folklor Enstitütunun ilmi işçisi

Bakı-Azərbaycan.

Hasta Hasanın şiirleri Kazakistan'da

Özət: Ahıska Türkleri Kazakistan'a sürülməsəydi Hasta Hasan şiirleri de bölgədə böylə geniş yayıla bilmezdi. Zamanın ünlü aşıklarından olmuş, sağlığında hakk aşığı gibi tanınmış, evliya gibi ehti ram göstərilmiş, hakkında halk arasında əfsanələr dolaşmış Hasta Hasan 20. yüzillikdə unutturulmağa çalışılmışdır. Şuna səbəp Osmanlı dövlətinin çöküşü, Sovyetlər Birliğinin Türkiyə ilə əlaqələri əngəlləməsi, ən sonda İkinci Cihan Savaşı illərində sınır boyu yaşayan Türklərin «hain» ilan edilərək əlliklə doğma yurtlarından sürgün edilməsi olmuşdur. Bəyləce Hasta Hasanın şiirlərinin toplanmasını, yayınlanmasını, araşdırılmasını, aşıklar tərəfindən okunmasını əngəlləmişdir.

Bütün bu əngəllərə bakmayaraq 18-19. yüzilliklərdə Ahıska bölgəsinin Lebis köyündə (şimdiki Gürcistan Cumhuriyyəti) yaşamış Hasta Hasanın şiirləri nəinki Anadolu'da, Karkasta, hətta Türkistan'da da yayılmışdır. Maalesef böylə ünlü bir aşığın şiirlərinin araşdırılmasına çox geç-20. yüzilliyin 80. illərindən başlanmışdır.

Anahtar kəlimələr: Hasta Hasan, aşık yaradıcılığı, Ahıska Türkleri, Aşık Şenlik, Kazakistan'a sürgün.

Giriş

Folklorumuzun Avrupa metotları ilə toplanması və yayınlanmasına 19. yüzillikdən başlansa da sistemli və davamlı öğrenilməsi və araşdırılması 20. yüzillikdə olmuşdur. Dünyanı sarsıdan iki cihan savaşı, Birinci Cihan Savaşında Osmanlı dövlətinin məğlubiyəti və parçalanması, Türklərin çeşitli

devletlerin terkiplerinde yaşamak zorunda kalmaları, soğuk savaş Türk halklarına ağır zarba vursa da iréliléyişimizi éngelléyé bilmémişti. İlmin bir çok alanları gibi folklorşünaslıkda da bir irélileyiş baş vermiştir. 20. yüzyılın 20. yıllarında Rusya'nın dağılması, harabeliklerinde kurulan Sovyetler Birliğinin töretdiği savaşlar binlérle vatanpérvér vé milli şuurlu insanın ya ölümüné, ya da vatanini térk etmésiné yol açtı. Hale bu azmış gibi 20-30 yıllarda toplum gözaltına almalar, sürgünlér vé kurşuna düzmélér baş verdi. İkinci Cihan Savaşı yıllarında isé Kırmıda, Kúzey Kafka siyada, Ahıska da yaşayan Türklér elliklé Kazakistan'a, Özbékistan'a vé Siberé sürgün edildilér.(Ahıska, 1995) Folklor taşıyıcısı olan binlérle insanın savaşta vé has taliklérdén öldü. Bütün bu zorluklara bakmayarak folklor araştırmacıları cilt-cilt kitaplar yayımlata bildilér. Çok tééssüf ki, bu kitaplarda birtarafılık kendini göstérir. Sovyetler Birliğinin idealogiyasına uygun sayılan folklor numuneléri, aşıkların şiirléri tékrar-tékrar basılsa da, «münasip bilinméyén» folklor numuneléri vé aşıkların şiirléri toplanıp yayınlanmamış vé araştırma konusu olmamıştır. Bu ayrı seçkiliyi Hasta Hasanın yaratıcılığına münasebet dé aydın göré bilirdik.

1.1. Hasta Hasanın yaratıcılığına yanlış münasebet

Azərbaycan folklorşünaslığında Hasta Hasanın adına ilk defa “Aşık Elésgér” kitabında rast gélinir (Aşık Elésgér,1963:470-472). Meraklı burasıdır ki, Sovyetler Birliyi Türkiyé ilé kendi arasında “démir pérdé” çéksé dé, oradan kitap, dergi, gazete gétilirmésini, insanların gelip-gedmésini yasaklasa da Hasta Hasanın adı Türkiyé matbuatında da Azərbaycan'la tahminen aynı zamanda görünméké başlamasıdır.

“Aşık Elésgér” kitabındaki «daimül-övkát» kafiyéli müstézada verilén izahta yazılıp: “Révan aşıklarından Hasta Hasan adlı birisi Hasta Kasımın «daimül-övkát» kafiyéli müstezat kıfılbendini kendi éséri gibi yazdırıp, bir yüzünü Elésgér, bir yüzünü dé Aşık Misgin Bürcüyé göndérir. Aşık Elésgér kıfılbendi hemen müstezat ilé açır, altıncı bende'dé dé kıfılbendi Hasta Kasımın éséri olduğunu ona hatırladır. Hasta Kasımın kıfılbendi böyledir:

Bir çarşıda dört dérvişé uğradım,

Dördü bir-biriynén eylér ihtilat.
Dördünün dé dili ayrı, dini bir,
İki dé biz onlarınan şeş cahat.

Esil kainat.

Bir şéhérin gördüm padişahını,
Kulun, yasovulun, hér dergahını,
Üç yüz altmış altı hoş süpahını
Onlar bir kişidén istédi sürsat,

Hoş çekér séffat.

Altı, sékkiz, dokkuz idi binası,
Otuz célalı var, béyaz sinési,
Altı min altı yüz méddü ménası,
Aréb idi, écém idi, türkü, tat,

Bir ismé féryad.

Altıdan kırkatan sérgérdan idi,
İki yüz otuzdan özün tanıdı;
Altı min altı yüz pasiban idi,
Kimi “yahu” çekér, kimi “éssalat”,

Kim edér féryad.

İki dérya hoş görünmür gözüné,
İki kırk dörd gélméz érin diziné;

Hésté Kasımın bu şiiriné, sözüne
Kazı, molla, müctéhidlér kaldı mat,
Tapmadı kélmat.

Aşık Elesger müstazad koşma türünde değilmiş bağlama-kıfılbendi bele açıp

Dört kıtan her yana yol göster er,
Nefs ile marifet olur şeş cahat,
Böyle emr eyleyib küdreti-kadir,
Bu emre kol koyan tez tapar nicat,

Eyle etikat!

Şehr aydı, bayram onun gülüdü,
İki ay bir-birinin müttesilidi,
Yüz altmış altı gün-bir ilidi,
Sekiz min yeddi yüz seksen dörd saat-

Gel verim isnat!

Altıda karışdı Nuhun tufanı,
Kırk yıla sergerde gezdi her yanı,⁷
Altı min altı yüz insan, heyvanı,
Here öz dilinde eyledi feryad,

İstedi imdad.

Neçe müddet kark oldular tufana,
Emr etdi,kebuter gezdi her yana,
İki yüz otuzda tapdı bir dana,
Nuh için fehminde getirdi sovkat,

Kıldı ibadet.

Altmış altı aye niye danmısan
Bele melum bizi avam sanmısan,

Dünya çiftesine sen aldanmısan,
Unutma ükbanı, bu dünyanı at,
Aferin ustad.

Kasım “kaf”landı, Hasan “hey”nen,
Hayır çekmez ustsdınnan deyinen,
İşim yokdu seyyidnen, beyinen,
İhtiyarımda kalan mehlukat,

Daimil övkat.

Aşık Elesgerdir soruşsan adım,
Huş başımdan gedıb, yokdur savadım,
Sözle metleb yazmak degil muradım,
Arife eyhamla yazaram hurfat,

Sedrin olsun sat!

Miskin Bürcünün Hasta Hasané gönderdiği cevabı da burada verméyi münasip bildik:

Arif olan, bizé bir namén gélđi,
Amma, ona baktım, télh oldu evkat.
Şair bunu né növilé düzéltdi,-
İmlası rékikdi, inşası galat.

Verdim çaparlaraya mindi séméndi,
Déydi oymaklara, gézdirdi kéndi,
Né kadar var idi alim, éféndi,
Onlar da bu sözé tamam kaldı mat.

Apardım derderé¹: “aset inça” sés?²

---

¹ Ermeni din hadimi, keşiş

² Ermenice bu ne demektir

Dedi:“asdeh yegnin dun uy umes “³.

And içdi mahrasa⁴: “hacı-kidumçes“⁵,

Pop skazal⁶: “Yey bokk, niznayem, brat!⁷”

Sén ol éhli-hibré, biz olak dağlı,

Sözün méddi gérék ménaya bağlı.

Né çérén-péréndi mérhumun oğlu,

Sénémi kalıpdı hér céfengiyyat?

Müsemma Misginém, mén zişdi-camal,

Çün adam güdmüşém, né koyun, né mal,

Sén ki cüz etmişén bu nézmi-kamal,

Bizé lazım deyil, özgéléré sat!“ (Aşık Elésgér,1963:470-472).

Kimden toplandığı, hangi kaynaktan alındığı göstérilmédén verilmiş bu küçük bilgi Hasta Hasanı édébi uğru gibi tanıdır vé uzun yıllar bu mésélé sükutla karşılanıp. Sadnik Paşayev Müsemma Miskin hakkında bilgi vermiş ve aşğın iki şiirini de gazetede yayınlamıştı.(Paşayev,1970:4) Bizcé bunun bir sebebi Ahıska Türklérinin Kazakistan’a sürgünü, o biri sebebi dé Türkiyé ilé alakalérimizin zayıflıyı idi. Aşık Elésgérin anadan olmasının 150 illiyi münasebetiyélé ésérléri tékrar néşré hazırlananda da bu yanlışlık aradan kaldırılmamıştır. (Aşık Elésgér,1973, I:317).

Binlérle okucu gibi ben de gençliyim dé bu yanlışlığı hakikat gibi kabul ederdim. 1973. yılda Bakı Devlet Üniversitesinin jurnal istika fakültésinin son kursunda okuyordum. Üniversite arkadaşım Osman Ehmét oğlu Türkiyé’dén köylériné bir aşğın konak geldiğini héyécanla haber verdi. Elé hemen gün dérsleri yarıda kesip tirenle Keşeliyé (Gürcistan Respublikasının Marneuli

³ Erménice bu anlaşılmaz bir şeydir

⁴ Ermenice kilse, Allah evi, mebde

⁵ Ermenice ant, haç hakkı anlamında

⁶ Rusça keşiş dedi, din hadimi dedi anlamda

⁷ Rusça Allah hakkı bilmem kardeş anlamında

rayonu) yola düştüğ. Aşık İşlam Erdener 50 yıl ayrılıktan sonar bacısı Anaxanı mı ve akrabalarını görmeğe gelmişti. 1920 yıllarda ailesiyle Soyukbulak (şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti) köyünden gedip Türkiye'nin Karsın ilinin Kümbétli(Ladıkars) köyündén yerleşen İşlam Musa oğlu Erdenerin gelişi bayrama cevrilmişdi.

Folkloru, hususun dé aşıkların yaratıcılığına merak gösterdiğimizden Aşık İşlamın Erdenerin sohbétlerini dikkatle dinleşirdik. Hemen yıllarda Türkiye'dén Azérbaycan'a, kitap, gazete, dergi çok az gelirdi. M.F.Ahundov adına Respublika Kitabhanasının abunéçisi olduğu «Türk Folklor Araştırmaları», «Yeddi tépé», «Dil» vé s. dergileri merakla okuyorduk. Oradan vé Türkiye radyosunun programlarından tanıdığımız el sanatkarları – Sümmanı, şenlik, Zülali, Aşık Reyhanı (İbrahim Engin) vé b. hakkında Aşık İşlamdan ilave bilgi almağa çalışır, bir az da kendimizin malumatlılığımızı göstérirdik.

Sohbét zamanı «Türk Folklor Araştırmaları»nın 238-240. saylarından ézvérlédiyim Erbabının «Séni» rédifli koşmasını söylédim, orada aşığın «bir su ver» divanisindén yalnız bir beytinin yayımlandığına téessüfümü bildirdim. Hemen beyti böyleydi:

Hasretindén hastayém teini-zébanım, bir su ver.

Hürmét eylé gel méné, ey mehribanım bir su ver.

Béni dikkatle dinléyén Aşık İşlam hemen redif ve kafiye ile aşağıdaki divanini söyledi:

Sallanıban bağdan gelen, ay maralım bir su ver.

Malım-mülkü m sénin olsun, küllü varım bir su ver.

Vücutumu ateş aldı, dumanım arşa çıkar.

Kurudu dilim-dodağım, dili-ferahım bir su ver.

Gözeller hatri ezizdi, bir-birinden secmerem.

Verseler de dünya malın sevdiğimden keçmerem.

Yad elinden abi-hayat olursa da içmerem.

Özün doldur, öz elinle ey maralım bir su ver.

Hasta Hasan geldi deye çağırarlar adımı.

Aşk ucundan yandı cismim eşidin feryadımı.

Niyeyirem dünya malın, alammasam muradımı.

Kaşı hilal, abı zülal, lebi ballım bir su ver.

Şiir hamını hayran itti. Aşık İslam Erbabının şiirinin Hasta Hasana naziré olduğunu söyledikte itiraz sesi ucaldı. Osman’la bèn Hasta Hasanın oldukça zayıf vé istedadsız bir aşık olduğunu, Hésté Kasımın kılılbendini kendi adından Aşık Elésgéré gönderdiğini, o da kılılbendi açtığını vé möhürbéndindé şiirin asıl yazarının kim olduğunu gösterdiğini söylédik. Toplantıda églésénlér aşık yaratıcılığı ilé yakından tanış olduklarından bizim tarafımızı sakladılar vé Hasta Hasanı édébi oğurlukda kınadılar. Hatta tez Aşık Elésgérin şiirléri çap olunmuş kitabı tapıp méşhur kılılbendi okudular da.

Aşık İslam çok tééssüfléndi. “Aşık Elésgér büyük sanatkardı, né onu bu yolla ucaltmak, né dé Hasta Hasan gibi bir ustadı da böyle aşağılamak olmaz”- dedi. Sonra da kitabdaki yanlışlıkları aşağıdaki kimi sıraladı: 1.Hasta Hasan İrévanlı değil. Ahırkéléyin Lebis kédindéndir. 2. Hasta Hasanın şeyirdlerinden–çırağlarından biri de Aşık Nurudur. Hasanı-sizlérin Şenlik gibi tanıdığınız aşığı sınağa çekmesin için Aşık Nurunun yanına getirirler. Aşık Nuru genç Şenliye Hasta Hasanın üç şiirini söyleyip. Şenlik de aynı kafiyé ile cevap verir.Bunu Erzurum, Kars aşıklarının hamısı bilir. Türkiyé’de Aşık Şenliğin şiirilér kitabını ilk defe yayınlatan men olmuşum. Orada bu değişmeleri de vermişim. Bu değişme tahminen 1870 yıllarda olup.Demek Hasta Hasan dünyasını deyişibmiş ki, Şenliyi onun şakirdi Nurunun yanına aparırlar. Yeniyetmé Hasan sınavdan uğurla çıkdıktan sonra Aşık Nuru ona sanatın siirlérini öğréyip, «usta sillési vurduktan» sonra aşıklık etmésiné icaza verip. Bütün bunlar onu gösterir ki, Hasta Hasanla Aşık Elésgér çağdaş olmayıp.

Aşık İslam Türkiyé’de yayınlattığı “Aşık Şenlik divanı” kitabını getirmemişti. Bu kitapla uzun yıllar keçéndén sonra 1980 yıllarda tanış ola bildim (Aşık İslam, 1960).

Folkloşünaslığımızın séviyésiné, kitabı tertip edén alimlérimizé çok yemin olduğumuzdan Aşık İslam'ın dedikléri ilé razılaşmadık. Amma, onun Hasta Hasandan söylediği şiiriler bizi kendiné nasıl çektiysé yazıp kendimizdé sakladık. Bakıya dönéndé eşit diklérimizi bizé folklorşünaslıkda dérs deyén Vakif Véliyevé söylédik vé topladığımız şiirlérin bir surétini dé ona takdim ettik. Vakif muallim dé bizim gibi méséléyé inamsız yanaştı.

Aşık İslam'ın ektiýi şüphe tohumu kendi béhrésini vermişti. «Aşık Elésgér» kitaplarında Hasta Hasan hakkında yazılanları dikkatlé okuyanda bir necé yanlışlık üzé çıkarmıştık:

1.Miskin Bürcünün araştırcılara malum olan tek elyazması Yerevan şéhrindé-Matenadaranda saklanır. Kendi éliylé yazdığı bu déftérdé né Müsémma Miskin lékébi var, né dé «Aşık Elésgér» kitabına dahil edilén şiir.

2.Kaynaklar Miskin Bürcünün 1848. yılda öldüýdü tesdikleyir. Hemen yıllarda Elésgér yaşadığı bölgédé olsa-olsa Aşık Alının şakirdi gibi tanınırdı. Gökçe mahalında Ağ Aşık (Allahverdi), Aşık Alı gibi ustadlar olan yerde Ahırkelekden şakirdi Eleskere bağlama göndérilmesi inandırıcı görünmür.

3.Miskin Bürcüyé mal edilén şiirin möhürbéndindé “Müsémma Miskinim” deyili. Demek Miskin Bürcü ilé Müsemma Miskin aynı insan değil. Birincidé “miskin” téhéllüs-lékéb gibi verilir, dilcilik bağımından sifétdir. İkincidé isé Miskin téhéllüs değil addır. dilcilik bağımından isimdir. Talébé olsak da açık-aşık görürdük ki, araştırcılarımız adla téhéllüsü karışdırıblar. Bu şiir Miskin Bürcünün değil, Müsémma Miskinindir.

4.İrévan çevresinde Hasta Hasan adlı aşığın varlığını né kaynaklar tesdikléýir, né aşıklar vé yaşlı insanlardan kimsé hatırlatırdı. İrévan çevresinin Türkléri böyle bir aşığı tanıyıdılar.

Odur ki, var gücümüzlé méséléyé aydınlık gétirmék için Hasta Hasanın şiirlélerini matbuamda yayımlatmağa çalıştık. Öncé büyük saiki gösterdiğimiz, “Edébiyat vé incé sanat“ gazetesindé çalışan vé folklor sahifasi hazırlayan Mémméd Aslanın yanına gittik. Hasta Hasanın vé Şenliğin şiirlélerini okudu. Maksudımızı biléndé-Hasta Hasanın édébi öğürlüğü mésélésiné şüphe ilé yanaştığımızı göréndé esébiléndi. Hansı redaksiyaya üz tuyduksa aynı durumla karışlaştık.

Bu bizi ruhtan salmadı. Uzun yıllar araştırdık. Aşık İslam gedénden sonra da onunla mektuplaştım. Yaşlı aşıklarımızla görüřendé sohbéti Hasta Hasandan saldı. “tanıdım“ deyén yok idi. Rahmélik Aşık Hüseyin Saraçlı maslahat gördü ki, Akbabalı Aşık İskéndér’i tapım.

Akbabalı Aşık İskéndér’i (Gülmémédovu) Erménistan SSR Amasya rayonunun Ellér(Elleyoyuđu) köyündé yaşadığını öğrenib ona mektup yolladım. mektup yazdığım tarih yadımda kalmasa da Aşık İskéndér’in yolladığı ilk cevap arşivimdedir. 1983. yıl 9 Şubatta göndérilmiř méktuba yazılıp: «Sizin sallarınızın hepsi béndé var... Bén bu mektupla sizé hemen suallerin cevabını yerli-yerindé yazıp başa gétiré bilmecem. Yakışı olar ki, bén kendim gelem .... sizé yerli-yerindé olan ahvalatı izah edim. İndi sizden ricam odur ki, tez gélméyim için siz méné bir telekram vurun. Bizim milis idarésinden propuskanı tez alıp gelem. Sizé bildirim Hasta Hasandan. Onun akrabaları Kazakistan’dadır. Mén Kazakistan’da çok olmuşum. Kırgızistan’da, Özbékistan’da vé Kazakistan’da Ahırkélékdén gedénlerin éksériyeti oradadırlar. Hasta Hasanın akrabalarından biri ménim şakirdimdir. Adı da Murtuzadır».

Öğrendim ki, Aşık İskender yılda bir defa Kazakistan’a toylara geder. Esasén dé 1944. yılın Kasımın 14-15de Kazakistan SSR-é sürgün olunmuş Ahıska Türkléri ilé sık témastadır vé Hasta Hasanın Talkar rayonunda yaşayan akrabalarının misafiri olur, méclislérdé dé Hasta Hasanın, şenliğin řiirlérini daha çok okudular. Böyleliklé Aşık İskender vé Hasta Hasanın akrabası Aşık Murtaza ilé mektuplaşmağa başladım.

Aşık İskéndér’lé görüřené dék mektuplarından vé Hasta Hasanın akrabası Aşık Murtazadan çoklu şiir topladım. Elimdé hayli bélgélér olsa da, onu matbuat sayfalarına çıkara bil mirdim. Yanlışlık isé devam ederdi. Més., muallimim professor Vakif Veliyev 1981 yılda yayınlattığı “Kaynar söz çeşmesi“ kitabında yazırdı: “Kayıt ettiğimiz gibi, Aşık şenliğin hayatının muayyen döviri Azérbaycan’la ilgili olmuştur. Tetkikatçı (müéllif Türkiyéli araştırıcı, “Aşık şenlik” kitabının yazarı Enser Aslanı nazarda tudur- A.ř.) göstérir ki, aşığın (yeni Aşık şenliğin-A.ř.) tesirléndiyi sanatkarlardan biri Hasta Hasandır. Bu el şairi Yerevan çevresindé yaşamış, Aşık řenliyé saz çalmağı örgeden Aşık Nurunun üstadı olmuştur. Bu barédé Enser Aslan yazır:

“Azərbaycan’ın kudrətli aşıklarından olan Hasta Hasan Şenliyə kuvvətli təsir göstərmişdir. Hatta onun çığalı tənislərinin təsiri ilə təcnis yaratmışdır”...

Bu hemen Hasta Hasandır ki, Hésté Kasımın “Daimül-övkət” kılıfbend ayaklı koşmasını kendi adına çıkıp, Aşık Elésgér göndermiştir. Aşık Elésgér hemen kılıfbendi açmış vé hatta Hasta Hasana iham vurmuştur...”Kasım kaflandı, Hésén heynén, hayır tapmaz üstadından deyinén” böylelikle Aşık Elésgérlé mukaisé’de sönük şama bənzéyén Hasta Hasan Aşık Şenliyə təsir ettiği halda, Aşık Elésgér Şenliğin təsiri ola bilér dimi?” (Véliyev, 1981:100)

Enser Aslan “Çıldırılı Aşık Şenlik. Hayatı, şiirləri ve hikayeleri (inceleme-metin-sözlük)” kitabında Azərbaycan’daki edebiyattan, hususun aşık yaratıcılığında ilhamla söz açıp (Aslan,1975). Lakin, Azərbaycan’da yazılanlarla yakından tanış ola bilmédiğiné, bir az da araştırdığı mövuya-Aşık Şenlik şahsiyétiné aludéliyiné göre muayyen makamlarda yanlışlıklara yol vermiştir.

Enser Aslanın yanlışlı gına kızan prof. Vakif Veliyevin kendi’de ondan uzağa gitmémıştir. Hasta Hasanın hayat vé yaratıcılığını dikkatle öğrenmédén onun hakkında sért ittihatlar iréli sürmüştür. Prof. V.Véliyevin stat getirdiği parsadan bir az öndé E.Aslan yazıp: “bu aşıklık kültürünü Şenlik Azərbaycan aşıklarından almıştır. Çünkü bu devirdé Anadolu’da Şenliyə təsir edécék bir aşık yoktu... Şenlik Azéri sahasında aldığı bir çok unsuru Anadolu’da yayarak, aşık édébiyatımıza yenilik gétirmiş, bu tarzın gelişip daha mükémmél ésérlér vermésiné yardım etmiştir”.

Aratırı çının fikirləri ilə tam razılaşmak omur. Husus én dé “ Hasta Hasanı “Azərbaycan’ın kudrətli aşıklarından” olması ve bu devirdé Anadolu’da Şenliyə təsir edécék bir aşık yoktu” ifadesiyilé. Çünkü aşıklar yalnız üst addan dørs almakla yetérlénméyiblér. Ömürlərinin sonuna dék aktarışta olurlar. Néinki peşé kar aşıklardan, sadé şiir hévéskarlarından da hoşlarına gélén şiirləri almağı kendiləriné ar bilméyilér. Bunu Şenlik yaratıcılığını dikkatle araştıran da görürüz. Ona néinki Karaca oğlan, Dada loğlu gibi aşıkların, hatta Yunus Emré, Hacı Bektaşlı Béli, Mevlana

gibi sofilér dé dérin tésir barakmışlar. hemen zaman Azerbaycan ve Türkiye edebiyatları hale birbirinden ayrılmaya başlamamıştı.

1.2. Hasta Hasanla ilgili Türkiyé'deki araştırmalar

Hale de Türkiyé yayımlanan kitap, gazete vé dérgilerden lazıminca yararlı bilmirik. Eldé ettiğimiz kaynaklarda da Hasta Hasanın hakkında geniş araştırmalara rast gélmirik. Çıldır Aşık Şenliktén yazan Aşık İslam Erdener (Erdener,1960) , Alptekin Alı Berat (Alptekin,1989), Aşıkoğlu İsmail (Aşıkoğlu,1964), Orhan Özbék (Özbék,1969), Aslan Enser (Aslan,1975,1993) vé b. Şenliğin üstadı Aşık Nurudan bahis edérkén Hasta Hasandan da söz açmış, şiirlérendén numunelér vermişler. Kars ili. Çıldır, Ardahan, Hanek, Posof. I sayı. özel sayında Aşık Karanıdan bahis edérkén yazılıp: “Karani. Déğirmen köylü. 18. yüzyıl. Ahır kélékli Hasta Hasanın çağdaşı.” (Kars ili1966, 5:76)

Orhan Özbék yazır: “... Dayısı (Aşık Şenliğin-A.Ş.) İbrahim Dođunun méşhur halk şairlérendén Hasta Hasanın çırağı (şakirdi-A.Ş.) tanıtıp öğrétmék kararındaydı. Bir gün dayısı ilé Şenlik Kafkas şehirlérendén Ahırkalaya doğru yola çığırlar. Bir kaç gün sonra Aşık Nurunun eviné vardılar.” (Özbék,1969:)

Ravayétdé genç Şenliğin Aşık Nuru ilé görüşü, Nurunun Şenliyi sınaýa çekmesi, sınaýa çekérkén üstadı Hasta Hasanın şiirlérendén dé istifadé etmesi tastık olunur. İslam Erdenerin kitabında kından bir az değişik olan bu rivayettén Enser Aslan da kendi kitabının hér iki yayınında (Aslan,1975,1993) istifadé edip.

Nizaméddin Onk Hasta Hasanın “bir su ver” rédifli divanisini yayınladı vé müéllifin 19 yüzyılın sonu 20 yüzyılın önlérendé yaşadığını yazıp (Onk,1983:106).

1.3. Azérbaycan'da Hasta Hasanın öğrenilmésinde yeni devir

1980. yıllardan éski Sovyetler Birliğinde Hasta Hasanla ilgili araştırmalar yayınlanmaya başlansa da (Hacıyev, 1983: 12 Nisan, Şamilov,1984:20 Mart) néinki Türkiyéli, hiç Azérbaycanlı

araştışıcılar da ondan lazımcı yararlanmamışlar. Aşığın řiirlérini toplularda yayınlanan Asif Hacılı da Hasta Hasanın 19. yúzyılın sonu 20. yúzyılın başlangıcında Dersel köyündé yaşadığının yazıp (Hacılı,1992:196) .

Azərbaycan aşıklarının IV kurultayına hazırlık vé kurultayın 1984'de geçirilməsi matbuatın aşık yaratıcılığına dikkatini artırmıştır, Hasta Hasanın hakkında da ilk doğun bilgiler mehz bu zamandan itibarén ışık yüzü görméyé başlamıştır. Tbilisidé yayınlanan “Sovet Gürcüstanı” gazetesindé V.Hacıyevin “ Hasta Hasan kimdir?” (Hacıyev, 1983: 12 Nisan) makalési “Azərbaycan aşıklarının IV kurultayı karşısında”, Nahçıvanda yayınlanan “Sovet Nahçıvanı” gazetesindé Ali şamilovun “El sanatkarlarımız: Hasta Hasan” makalési “Bakıda Azərbaycan aşıklarının IV kurultayı açılmıştır” (şamilov,1984:20 Mart) rubrikası altında çap olunmuştur.

Hasta Hasanla ilgili araştırmalarımı, éldé ettiğim bilgileri vé gazetélérdé yayımlanmış makaléléri İslam Elésgérova yolladım. Aşık Elésgérin neve sinin-torununun vé kitabının tertipçilerindén olan insanın, Gökçe aşık mühütindén doktora yazan, orta méktébé béndé édébiyata büyük hévés oyatmış İslam muallimin gelécékte yanlışlığa yol vermésini isté mirdim. Teessüf ki, İslam muallim bu méséléyé soğuk yanaştı vé 1988'da yayınlattığı “Aşık Elésgér” kitabında Hasta Hasanla ilgili öncélér yol verdiyi hataları tékrarladı. (Aşık Elésgér,1988: 176-177)

Azərbaycan araştışıcılarından ilki V.Hacıyevdir ki, Hasta Hasana “zéngin vé har taraflı yaratıcılığa malik kuvvétli bir sanatkar,...büyük istedad sahibi” deyir vé onun técnis, divani vé koşmalarının akıcı, sémimi, üréyé yatan olduğunu söyleyip. O, yazır: “Hazırda Meshet-Cavahetidé bu çevrenin gürcü vé erméni köylérindé onu büyük bir ústat gibi yad edén vé řiirlérini ézbérdén bilénlér şimdi dé vardır. Bavra, Koteliya, Toloři, Prtena köylérindé, Ahır kelek séhérinde biz bunun şahidi olduk” (Hacıyev, 1983: 12 Nisan)

V.Hacıyev Gürcistan'dan hatıra vé rivayétleri, aşık řiirlérini toplamakla kifayétlénméyib, tarihi senetlére vé Aşık şenlik hakkında Türkiyé'dé yazılanların bézilér ilé dé tanış olarak Hasta Hasanın yaşadığı devir'i muayyenléřdirib vé sonda “Kimdé var?” divanisini, “Méni” koşmasını yayımladı.

“El sanatkarlarımız: Hasta Hasan”ı makalesini V.Hacıyevden sonra yazsak da onun araştırmaları ile tanış değildik. Buna bakmayarak, her ikimizin fikirlérinde, mészélényé múnasibé tinde okşarlık çoktur. Ben Gürcistan, Erménistan, Kazakistan’dan toplanmış malzémélérlé birlikte Türkiyé’de yayımlanmış kitaplardan da yararlanmışım. Esas dikkat de Hasta Hasanın édébi uğru olmadığına vé onun özgeçmişinin dakikléştirilmésiné, çağdaşı olmuş aşıkların yaratıcılığının öğrenilmésinin vacipliğiné yöneltmişim.

V.Hacıyevin makalésı ile tanış olduktan sonra mevzu üzérinde yeniden işlédim vé “Hasta Hasan vé musirléri” adıyla yayınlattım. (“Sovet Gürcüstani”, 1983: 1 Temmuz) Folklorcularımızın dikkatini Hasta Hasanla yanısı Kul Karanı, Usta Polad, Urfani (İlfanı-Ruhani), Molla Hélis, Aşık Teyfi, Küfdadi, Déli Tamı vé b. yönélméyé çalıştım.

V.Hacıyevlé bénim araştırmalarım okşar olsa da farklılıklar da yok değildi. V.Hacıyev: “Hasta Hasan da diğér elliléri ile birlikte 1831. yılda Dırkına köyündén Lebisé göçür. Topladığımız rivayétlérdén aydın olur ki, aşık halé Dırkına’da yaşa yarkén kendi şiirléri ile tanınmış. rivayétlérdén birinde deyi lir ki, Cavahetiyanın küçük köylérindén olan Dırkınyaya Türkiyé Erménilerinin göçürülmesi haberini Hasta Hasan yahşi karşılıyor, onlarla mehriban komşu olacağını düşünüp sevinir. Lakin bir gün séhér tézé komşularının aşıktan habersiz onun ot sahasını biçtiklérini görén Hasta Hasan bunun sébébini soruşdukda onlar: “Séné né?” - deyip Hastanı hédéléyirlér. Aşık bu işé mat kalıp:

Çayırları düz gördülér,
Özlérini yüz gördülér,
Hastanı yalkız gördülér
Çalhaçaldı Dırkına.-

deyir vé bir necé gün sonra ailélíklé Lebisé göçür.” (Hacıyev, 1983: 12 Nisan)

Eldé ettiğimiz bilgilérdén ikisinde Dırkına adı çekilir. Bulardan biri Hasta Hasanın yenyetmé çağlarında Dırkına’da kız sevdiğiné dair hatirélér vé “eféndim” koşmasındaki “Dırkına bir güzélé nökerém” mısrasıdır. Aşığın mézarının Lebis köyünde olduğu vé oraya

insanların ziyarété gittikléri söylénilir. Yıl yağmursuz olanda köylülér müséllaya çıkar, evliya saydıkları aşığn mézar taşından tütyé gibi koparıp çaya, pınara saldıktı yağış yağacağına inanırılmışlar. V. Hacıyevin “Türkiyé Erménilérinin göçürülmési haberini” Hasta Hasanın yahşi karşılaması, “mehriban komşu olacağını düşünüp sevinmesi fikrini Sovyet devirin ün senzurundan yaka kurtarmak gibi kiymétléndirmişdik. Araştıracının sonra yayınlattığı kitabından öğrendik ki, o bilgiyi 1982 yılda Ahırkélék’de milliyetçé erméni olan A. Karapetyandan toplayıp (Hacılar, 2005:220)

Rusya Gürcistan’ı asanlıkla kendi cénginé geçirsé dé Ahıska pašalığını işgal etmék ona baha başa gelmiştir. Çünkü yerli ahali sért mukavemet göstermişti. Bunu dövüşlérin iştirakçisi olan Rus generalleri da deflérlé itiraf etmişlér. Kafka sın işgaline réhbérlík edén “Paskeviçin korpusu 1928 yılın 5 Ağustosunda Ahıska ya gelip çatır.15 Ağustos da Rus koşunları şehir çevresindeki çam hasarları yarıp geçir. şehir çevresinde yaşayan ahali gayri-adi kahramanlıkla müdafié olunur...hér bir ev uğrunda dövüş gedip, hiç bir Türk aman isté mir, hatta kadınlar da son néfésé dék hançerlé müdafié olunur, yaralılar böyle dikelip vuruşurlar. Bütün gecéni séhér écén dövüş devam edip, yankınlar başlayıp, caddeler meydilé dolur.

...General Muravyov vé general Saken elçi gibi kalaya dahil olup Türk pašasına vaziyétin çıkılmazlığını söyleyip vé téslim olmağı talep ederlér... Vaziyétin imkansızlığını görén Kösé Méhémméd paşa téslimé razılık vermék istedikté Ahıskalılar gezéblénir vé gétii itiraz ederlér. Ahıskalıların aksakalı olan Fétullanın çığın itirazı hususiylé kayıt olunur. Muravyov onu da ilave edip ki, dağ ahalisi olan Ahıska Türkléri hiç vaat, hiç kimé boyun éğmémıştilér vé şimdi dé teslim olmak istemiydilér.” (Hacılı,1992:11)

Böyle dövüşlérden sonra Hasta Hasan gibi dünya görmüş bir insanın işgalçıların gétirdikléri hristian Erméniléri onların topraklarında, evlérinde yerléştirilmésinden razı kaldığını söylémék inandırıcı görünmür. Bizcé V. Hacılar(Hacıyev) 1983 yılda gazetede yayınlattığı makaleden 1991 ve 2005 yılda bastırdığı kitaplarda yararlananda bu konuya yeniden dikkat yetirse iyi olardı.

V. Hacıyev Hasta Hasanın soy kökündén bahis edérkén yazır: “Rus-Türk savaşından sonra, 1830’da Türkiyé’de yaşayan Erménilerin büyük bir kısmının Cavahetiyé göçmési ilé alaka dér olarak 1831’da Térékémélérin bir hissési “Rusya sérhédiné dahil olan vé tarihi manbélérdé Niyal düzü adlanan çevreyé göçürülür. Onlar Lebis, Van, Karzamet, Kiondra, Daşlıkışla, Elincé köylérindé meskunlaştılar vé Lebis cémiyétini yarattılar. Lebis cémiyétinin Térékéméléri İmirhésenni kabile-uruğuna ait idi.” (Hacıyev,1991:24) Onun bu fikriné tésdikléyén yazılı kaynaklar olmasa da Aşık İskéndér Akbabalıdan topladığımız “Hasta Hasanın Aşık Poladla değışmési” rivayetté denilir ki, Ahırkéléyé dolu düşdüyündén mahsul kıt olur. Hasta Hasan köylüléri ilé birlikte Daşdikullara tahıl almağa géler. Arkadaşları köyé gidip ve Hasta Hasanı arabanın yanında gözétçi koyurlar. Aşığın yatıp yukuya-uykuya kaldığından, arabaya koşulmuş öküzler karğıdalı-mısırı tarlasını yeyip vé tapdalayır. Tarla sahibinin kızı refiklériylé birlikte öküzleri tarladan çıkarmak için taşladıkta aşık yuku-uykudan uyanır. Hasta Hasan onu taşıyan kızların diliyle deyir:

Biri çalmasını éyri çalayır,
Biri yavaş-yavaş yakın géleyir,
Birisi birindén haber alayır,
O da deyir, “İmirhasannıdı!”

Aşığın şiirinde dolayısı ilé dé olsa onun İmirhasannı kabile-uruğundan olduğuna işaret var. İmirhasannının da Oğuzun 24 kabile-uruktan biri eymurluya dahil olduğú hakkında çok yazılıp. Aşık İskender Akbabalı ve Aşık Murtazadan topladığımız halk hikayelerinde Hasta Hasanı Kul Karanının yanına aparın kişi Karapapak Ağyol Söyün gibi tanıtılır ve Hasta hasana “Korkma, sen benim bajım(kız kardeşim-A.Ş.) oğlu döysenmi!” deyir. Şunlar da Prof. Dr. V.Hacılar Hasta Hasanın Terlemelerden olduğú fikrini tésdiklemiş olur.

Asif Hacılı «Garibém bu vatanda» kitabında Hasta Hasanın «Kimde var» rédifli divanisini, «Védésindé», «Gizlénin», «Périşan» rédifli koşmalarını yayınlatmıştır. Altı yıl sonra yayınlattığı «Ahıska Türk folkloru» kitabına öncéki kitapdaki dört şiiri vé «İftida», «Eylémé»

rédifli divanilerini, «Sevdüğüm», «Kal indi», «Yahşidir» rédifli koşmalarını dahil etmiştir. Ondaki bilgiye göre aşığın kızı «1982'da Kazakistan'ın Talkar şehrinde 90 yaşında vefat edip. Kız torunları Méhérémm, Kazım Müzéfférovlar Talkarda, başka akrabaları Azérbaycan'da yaşayıp. Bu üstat aşığın son dérecé kamil lirik şiirléri halkın hafız asinde şimdiiyék korunup. Deyilésé göre, orijinal bir destanın da yaratıcısı olup.» (Hacılı,1992:196)

Hasta Hasanın Talkada yaşayan akrabaları Murtuzadan, Ehrémandan aldığımız mektuplar, öylece dé Kazakıstanda çok toylar geçirmiş, aşığın akrabaları ilé arkadaşlık etmiş, bene Hasta Hasanın şiirlerini ve hakkındaki halk hikayelerini toplamakta yıllarla yardımcı olmuş Aşık İskender Akbabalının mektupları ve hatıraları bu fikri tastiklemez. A. Hacılı «üstat aşığın son dérecé kamil lirik şiirléri halkın hafızasinde şimdiiyék korun»duğunu söylemekte haklıdır. Lakin hangi halk hikayesinin yaratıcısı olduğunu söylemiş. Elimizde onun kendi hayatı ilé ilgili üç halk hikayesi var. Aşık Murtaza ve Aşık İskender «Yaralı Mahmut» halk hikayesini dé Hasta Hasan yarattığı kanaatindeydi.

Doç. Dr. Şureddin Memmedli Karapapak “Borçalı edebi mühiti” kitabında ve doktorluk dissertasyonunda Hasta Hasana geniş yer ayırmıştır. Aşığın hayat hikayesiyle ilgili yeni belgelerden yararlanmış, şiirlerinin bedii değerinden söz açmış ve benim 1986'da “Sovet Gürcüstanı” gazetesinde yayınlattığım makaledeki:

Seksen üçde ömrü tamam eylerem,

Sayılmaz tarihi kadarım benim.- beytindeki rakamı Hasta Hasanın yaşı gibi göstermemizle razılaşımayarak yazır: “Buradaki seksen üç tarihi şairin yaşı kabul edilip. Bizce bunu onun ölüm yılı, yeni hicri 1283 (miladi 1866) yıl'da düşünmek mümkündür.”(Karapapak,2000:132) Bu tarihle ilgili sonra etraflı fikir söyleyeceğimizden burada fazla dayanmırık.

Doç. Dr. İ. Kazımov Ahıska Türklérinin diyalektinin-ağızlarının araştırılmasına hasır etdiği doktora tezinde 17-18 yüzyılın sanatkarları sırasında Ahırkelekli Hasta Hasanın da adını çekip. (Kazımov, 2002, 4:133) Şiirlérinde 18-19 yüzyıllıkde yaşamış Vakıfın, Gövhérinin adını çekén

Kul Karanı, Aşık Urfanı, Usta Polad gibi sanatkarlarla karşılaşan, torunlarının günümüze dek yaşayan bir insanın 17 yüzyılda yaşaması inandırıcı değil.

1997 yılın 1-5 dekabırında(Aralık) Bakına Albert Beys adına Beynelhalk Konferansın Têşkilat Komitési, Azerbaycan EA Nizami adına Edébiyat Enstitutu vé Hatai Rayon İcra Hakimiyyétilé bilge keçirdiyi “VI Lord Beys Konfransı vé Dédém Korkudun kitabı” sempozyumunda Sank-Peterburkda çalışan Doç. Dr. Faik Çélébi “Hasta Hasan dastanı” adlı maruza ilé çıkış etti. Araştırmacı ésas dikkati Kazakistan Respublikasının Çimkent bölgésindé yasayan Ahıska Türklérindén Hasta Hasanla ilgili topladığı şiir vé rivayétléré yöneltti vé çıkışını Aşık İlyas Dadaşovdan topladığı materyal üzérindé kurdu. Burada da Hasta Hasanın özgeçmişiné dakiklik gétirén fakt vé rakamléré dokunulmadı.

Hasta Hasanın özgeçmişinin dekilleşdirilmesindé ve şiirlerinin araştırılmasında hizmeti çok olan Prof. Dr. Valeh Hacıyev (Hacılar) «Azerbaycan folklor Antologiyası. Borcalı folkloru. II cilt.» kitabında da aşğın “Ménim”, “Dırkınada”, “Üstündedir”, “Bir güneş” şiirlerini yayımladı.(Azerbaycan(1996:76-178).

Azerbaycan Milli Elimler Akademisinin Folklor Enstitüsü hazırladığı çokcildlik Azerbaycan Folkloru Antolojisinin Akbaba bölgesinden toplanmış 8 cildinde de Hasta Hasanla ilgili “ Hasta Hasanın Hosubiya beylerine şikayeti” ve “Hasta Hasanın Daştıkullar seferi” hikayeler verilmiştir.(Azerbaycan,2003:343-357). Sank-Peterburklu Doç. Dr. Faik Çelebiyev Kazakistan’da olarken Aşık İlyas Dadaşovdan yazıya aldığı, Elhan Memmedli 1996’da Gürcistan Cumhuriyetinde elmi ezam iyede olarken topladığı “Karanı ile Hasta Hasanın nağılı” adlı halk hikayesi (Azerbaycan,1996:1) ve Akbaba folkloru kitabında Hasta Hasanla ilgili yayınlanan halk hikayeleri benim 1983-1984 yıllarda Aşık İskender Akbabalıdan ve Aşık Murtazadan topladıklarımın azacık farklı olduğundan üzerinde dayanmırık. Şunların karşılaştırılması ayrı bir bildiri konusudur.

Prof. Dr. Kara Namazov 2004 yılında yayınlattığı “Aşıklar” kitabında da Hasta Hasanlın özgeçmişini ve aşğın “Menim” koşmasını, “Kimde var” divanisi ile ilgili bilgi

vermiştir(Namazov,2004,169-170) Bu da Prof. Dr. Valeh Hacıyevin (Hacılar) araştırmalarından yararlanmadır.

2.1. Hasta Hasanın hayat hikayesi -özgeçmişini öğrenme cehtlerimiz

1944’de Ahıska Türklerinin sürgün edilmesi yalnız nüfuzun ve belgelerin gaip olmasıyla bitmedi. Uzun yıllar bu konuda söz açmak böyle yasaklardı. Sovyetler Birliyi döneminde arşivlerden Ahıska Türkleriyle ilgili har hangi bilgini yalnız seçilmiş insanlar elde edebildiler. Sovyetler Birliyi çökdükden sonra Gürcistan arşivlerinde çalışmanın yeni problemleri ortaya çıktı. Ona göre de Hasta Hasanın özgeçmişile ilgili elimizde yazılı belge yoktur. Hatıralar, şiirlerindeki bilgilere dayanarak araştırmalar aparmışız.

Sovyetler döneminde Hasta Hasanın mezar taşı üzerindeki yazını okumak isteği ile Gürcistan Cumhuriyetinin Aspinza rayonuna (ilçe) gitsem de başarılı olamadım. Aşığın doğduğu Lebis köyü Türkiye ile sınırdaki yerleştiğinden oraya girmeğe izin alamadım. Bu durumda hatıraları, benden önce yazılanları araştırmağa başladım. Akbaba mahalının Ellér köyündé (şimdiki Erménistan Respublikası) doğmuş Daşdan Daşdanov hazırladığı bir çüngdé Hasta Hasanın üç şiirine rastladım. İkinci Dünya Savaşında şehit olan Daşdan Daşdanov şiirleri kimde aldığını yazmayıp. 5.II.1935 kayıt ve şiirleri Latin élifbasiyle olması küngün 1930 yıllarda hazırladığını isbatlayır.

Hasta Hasan hakkında kendimin topladığım üç halk hikayesi, 82 şiir ve beş hatıra arasında tarihi bakımdan én çok “bir” rédifli divani önemlidir. Divaninin elimizde yeddi nüshası var. Bunlar arasındaki fark çok azdır. Ancak ilk bakışta küçük görünen bu farklar büyük zıddiyét yaratır. Çünkü bu fark tarih gösteren mısradadır.

Bu divani üzerindé daha çok duracağımızdan Aşık İslam Erdenerdén toplanmış varyantı bütövlükdé veririz.

Abi-çeşmim göllerindé sona da bir, kaz da bir.

Süsén sümbül, mor bénévşe, bülbül öter yazda bir.

Vakif dérdén haberdardır, Gövhérinin kiyméti yok.

Kul Karanı, Kara Zülal, Aşığ Omar sözdé bir.

Kurbanı hakk aşığıdır, dayıma hamnan sökér.

Déstiné alıp kalémi, héttiné bir hétt çekér.

Çöllü İsmail tac idi, kannan kasavét tökér.

Kérém ki yandı atéşé, odda birdi, köz dé bir.

Molla Hélis délalétdén içdi aşkın badasın.

Guftadiyé pay verdilér onnan da ziyadasın.

İrfanı dérya-ümmandı keçmék olmaz adasın.

Aşık Seyfi, Usta Polad, Déli Tamı sazda bir.

İşdim aşkın badasını, hém okuyam, hém yayam.

Böylé getméz bu rüzigar, hélbét gélér bir ayam.

Séné min iki yüz on sékkiz, yok tarihin sayam.

Çok aşihlar gél-di-getdi, Hasta Hasan yüzdé bir.

Aşık şiirleri çoklukla üç, beş, yeddi bendden oluşur. Beş bénddén ibarét olduğunu güm an ettiğimiz divaninin élimizdé olan numunelérinin hepsi dört bénddén ibarettir. Ola bilmezdi ki, Molla Penah Vakifi, Kurbanini, Gövherini tanıyan aşık Tufarkanlı (Duharhanlı) Abbası, Karacaoglanı, Hasta Kasımı ve b. ünlü aşıkları ve hece vezninde şiirler yazan şairleri tanımasın. Bizce elimize gelip çatmayan bentlerde hemen insanların adları varmış. Adı geçen aşıkların adlarında da küçücük farklar var ki, onlar hakkında da ayrıca bir makalede danışacağım.

Divani'de adı geçen aşık ve şairlerin şiirlerinin Ziya Borçalının hazırlamış olduğu cönk-beyazda, elaca de son yılların araştırmalarında rastlanması hala çok çalışmak lazım olduğundan haber verir.(Karapapak,2005:110-135)

Şiirin yaranması ilé ilgili élimizdé aynı mazmunlu üç rivayét var. Bunlar Aşık İslam Erdenerdén, Aşık İskéndér'dén vé Aşık Murtazadan toplanıp. Orada denilir ki, Hasan yeniyetmé çağlarında bir kıza vurulsa da ona kovuşa bilmir. Aşık koca vaktlarında köydeki Fédi adlı gélini génçlik sevgilisine benzédir ona şiirlér koşar, göréndé söz atarmış. Bir defa dé köyé érik satan gelirmiş. Aşık yaşıtları ilé érik alıp yeyérkén Fédi dé köy kadınlarıyla érik almağa gelirmiş. Aşık yediyi ériyin dénésini Fédiyé batır ki, dönüp ona baksın. Erik denesi onun gözünün altına deyip korkutur.

Aşığın bu hareketindén hislénén Feci méséléni ailésiné deyir. Ailé üzvléri maslahat-meşverettén sonra karara gelirler ki, hakk aşığı gibi tanınan Hasta Hasanın hürméti el arasında çoktu. Ona bir şey etsélér kendiléri çétin Vaziyété kalarlar. Yakşısı budur o kabile-uruğunun vurup-tutan gidini, aşığın kardeşi Déli Abdillanı şériété küfürdé suçlayıp habis ettirsinlér. Bununla yalnız koca aşığa, değıl bütün kabile-uruklarına zarba vurmuş olarlar. Onlar planlarını hayata kesirirlér.

Aşık mésélénin né yerdé olduğunu bilsé dé, üstünü vurmur. Zamanını gözléyip. Ramazan bayramı günü sazını koltuğuna vurup Déli Abdillanı habis dén azat ettirméyé yollar. Bundan karşı taraf dé haber tutup éks tédbir hazırlayıp. Bölgénin ünlü aşıklarından olan İrfanını da alıp Hasta Hasanın gittiği yeré-gélir vé aşıkların karşılaşmasına nail olurlar. İrfanı Hasta Hasanı bağlaya bilmir. Né deyirsé cevabını alır. Meclistékilér onun hünérini alkışlayıp üvézsiz aşık olduğunu söyléyéndé Hasta Hasan yukarıdaki şiirlé onlara cevap verir.

Onun bu tevazökarlığı, hatta onu bağlamak istéyén İrfanını böyle şiiriylé yüksek kıymétléndirmési meclistékiléri razı salıp. Aşığa énam- hédiyé vermék istéyéndé “Kul azat olur” şiiriylé kardeşi Déli Abdillanı azatlığa bırakılmasını isteyip vé istediđiné nail olur.

Divaninin möhürbéndindéki dördüncü mısra Aşık İskender Akbabalıda “Min iki yüz on dört séné, yok tarihim sayam”, İslam Erdener vé Osman Ehmét oğlu da “Séné min iki yüz on sékkiz, yok tarihin sayam”, Aşık Murtaza'da “Min iki yüz kırk sénédi, tarihim yoktu sayam”, Orhan Özbék dé “Séné bin iki yüz doksan, hesabı yok ki sayam”, Enser Aslanda “Yıl min üs yüz

on sékkiz, hesabı yok ki sayam” gibidir. Bunu miladi tekvininé çeviréndé birinci 1799. yıla, ikinci 1803. yıla, ikinci 1825-26. yıllara, dördüncü 1873 yıla, beşinci isé 1903 yıla uğun géilir.

Birinci: Aşık Şenliğin doğum tarihi 1850-1853 yıllar göstérilir. Dayısı İbrahim onu sınav için üstat yanına gétiréndé yéğın ki, 17-20 yaşında olarmış. Aşık Nuruya cevap veréndé şiirlérini yetkin aşıklar gibi téhéllüslé bitirir. Demék Aşık Nuru ilé Şenliğin görüşü én tezi 1867-1873. yıllarda ola bilérdi. Dayısı İbrahim yeniyetmé Hasanı-gelécéğın Aşık Şenliğini Lebis köyüné üstat sınavına gétiréndé Hasta Hasan hayatta yokmuş, bölgédé ünlu aşık Nuruymuş. Aşık Nuru da Şenliyi sınava çekérkén kendi şiirindén çok üstadı Hasta Hasanın şiirlérindén okuyup. Nédénsé Orhan Özbék dé vé Enser Aslanın şiirdéki tarihlé rivayét arasındaki uygunsuzluğa dikkat yetirméyiblér.

İkincisi: Şenlik Aşık Nuru görüşéndé Aşık Nurunun 40-45 yaşı olması gérék idi. Hasta Hasan dé sözsüz ki şakirdindén büyük olmalıydı. Bu halda 1290 vé 1318 hakikaté uğun géil mir

Üçüncüsü: rivayettén aydın görünür ki, Ahıska hélé Rusya’nın işgali altına düşméyip. Yani 1829. yıldan öncedir. Adamların hepsi vé bırakılmasında Rusya mémurlarının rolu yoktur. Hasta Hasan kardeşi oğlunun bağışlanmasını Hosu béylérindén rica edip.

Dördüncüsü: Hasta Hasanın şiirlérindé Rus dilindén gélmé bir sözé böyle rast gélmirik. Hansı ki, Rusya işgali altında yaşayan aşıklarımızın éksériyétinin şiirlérindé buna rést geliriz.

Bütün nüshalarda, öylece dé Hasta Hasanın élimizdé olan kendi şiirlérindé vé deyişdiyi aşıkların şiirlérindé il üvéziné “séné” işlétilir. Yalnız Enser Arslan nüsha sindé “yıl” yazılıp. Bu da mısranın sonralar değışikliyé uğradığına bir turalğacdır.

Beşincisi: Akrabalarının hatıralarına göre Hasta Hasanın Medet vé İsmayıl adlı oğlu, Séném adlı kızı olup. Medetin dé 4 torununu vé İsmayılın oğlu Hasanı hatırla yırlar. Hasanın oğlu Muradın 1984’de 94-95 yaşlarında olduğunu, kardeşinin torunu Medetin 1982’de 117 yaşında öldüğünü nazara alıp yaşlarını témini hesaplayanda şiirlérdéki 1290 vé 1318 rakamlar ilé hakikaté uygun géil mir.

Kalır 1214, 1218, 1240 tarihléri. Bir-birindén o kadar da çok farklılaşmayan bu tarihlérdén sonuncunu daha münasip sayırız. Çünkü, birincisi: bu rakam aşğın kendi néslindén toplanmış şiirdéndir. İkincisi: aşğın torunlarının doğum tarihlériylé hesaplayanda bir uygunluk yaranır.

Hasta Hasanın torunlarının:

Hasta Hasan, kémlí-kémlí söylérém,

Kara hancar vurub bağrım teylérém,

Séksén üçdé ömrü tamam eylérém,

Sayılmaz tarihi kadérim ménim.- béndiné éldé ésas tutarak aşğın

83 yaşında öldüğünü söyléyirlér. Farklı bölgélérdé yaşayan aşıklardan topladığımız şiirlérdéki beyitléré dikkat yeterék:

Hasta Hasan deyér: Hasta *sinnidir*,

Gey, kurşan éynini, hasta *sinnidir*,...

Çark misallí bu dünyanı gezerdim,

Neyneyim *tutmayır bu dizim* benim.

İnsandan insanlık kalıp, heyvandan hésıyyét,

Doldu sinim, keşdi günüm, ihtiyar éldén gedér....

Dolufdu ömrümün baratı tarihler tamam oler,

Kadir Allah néсіб etsé bir arşın kéféné, bak!....

Dolubdur ömür günléri biri min olmuş yatar,

Hékim gélméz, loğman sevméz, böyle yara kimdé var....

Buradaki *Hasta sinnidir, tutmayır bu dizim, doldu sinim, keşdi günüm, ihtiyar éldén gedér, dolufdu ömrümün baratı tarihlar tamam oler, dolubdur ömür günléri* ifadéléri dé aşğın yaşlı-koca çağlarında dünyasını déyişdiyini-öldüğünü tastıkléyir.

Şiirlérdéki rakamları vé aşğın torunlarının doğum ve ölüm tarihlér ile ilgili verdikleri bilgini karşılaştırarak hicri 1182-1265'de (miladi 1768-1849) yaşadığını yazmıştık.(Şamilov,1986). “Séksén üçdé ömrü tamam eyelérém” mısrasındaki seksen üç ifadesini hicri 1283 hesap eden Şureddin Memmedli Karapapak aşğın ölüm tarihinin miladi 1866'da olduğunu yazır.(Karapapak,2000:132). Elde yazılı belge olmadığına göre dakik rakam göstermekten çekinerek Hasta Hasa 1760-1840 yıllarında Ahırkeleyin Lebis köyünde yaşadığı kanaatindeyiz.

2.2. Hasta Hasanın soyu

Prof. Dr. Asif Hacılı Hasta Hasanın soyundan söz açtır, 19 yüzyılın sonu 20 yüzyılın başlarında Dersel köyünde yaşadığını yazır(Hacılı, 1992:196). Prof. Dr. Hacılar Valeh aşğın Borçalıda, İmirhasannı kabile-uruktan olup Dırkinada yaşadığını ve Lebice köçdüğünü, ömrünün sonuna dek orada yaşadığını kanaatin dedirse (Hacıyev, 1983, Hacıyev,1991:24, Hacılar,2005:11), Doç. Dr. Karapapak Şureddin Memmedli ise Penah Mahmudova dayanarak yazır: “ Hasta Hasan asıl-nesillikle Borçalı Karapapak Tere kemelerinden olup, onun babası Bolunıs bölgesinin Çürük-Kemerli köyünde yaşayıp... Tarihi delillere dayanan Valeh Hacıyev mantıki olarak Lebis Terekemelerini mahz Borçalıdan göçmeyi ve Cavahetin Dırkına köyünde yaşamış, sonra Lebice göçmüş Hasta Hasan buraya ilk defe gelmiş Terekeme ailesinden olduğu gümanına beraat kazandırırız”.(Karapapak,2000:113)

«El sénét karlarımız. Hasta Hasan» makalém “Şark kapısı” gazetesinde (Şamilov, 1984:20 Mart) yayımlandıktan sonra Aşık İskéndér vé Aşık Murtazanın bene yazdıkları mektuplara dayanarak aşğın 1768-1849'da yaşaması ihtimalinde olduğumu yazmıştım. Sonralar da Hasta Hasanın özgeçmişinin öğrenilmésndé yolunda var gücümle çalışsam da yazılı kaynak elde ide bilmedim. Bén sık-sık mektuplar yazıp hatıraları oylatmağa çalıştım. Aşğın akrabaları uzun-uzadı

sohbétlerden, tanıdıkları insanlardan aldıkları bilgiye dayanarak 1985’de yılın 5 Mayısda yazırdılar: «...sizléré bildiririz ki, hemen méktubu Kazakıstanın Talkar rayonundan yazırım. Hasta Hasanın babası Seyid, anası Sultan Türkiyé’de Van’da olup. Hasta Hasan olup beş kardeş: birincisi Kara Alı, ikincisi Çiçek, üçüncüsü Mustafa, dördüncüsü Abdulla, beşincisi Hasta Hasan. Oradan göçürlér Gürcistan’a. Üç kardeşi gézir, yani Musdafa, Abdulla, Hasta Hasan gézilér Aspinza rayonunun Lebis kéndiné. Bir kardeşleri kalır dayısı Méhémmédin yanında, Çiçek Çayıs kéndinde Süleyman kişinin yanında kaldı».

Bu faktları tasdik vé ya inkar edécék hiç bir yazılı kaynağa rast gélmédik. Şüpheli kaldığımız bir mésélé var: Hasta Hasanın babasının adının Seyid gibi yat taşlarda kalması! Arapça ağa, cenap anlamındı veren bu söz daha çok Muhammed peyğemberin soyundan gelenlerinin adının önünde işletilir(Arap, 1985:538). Seyit Azim Şirvan, Seyit Cafer Pişe veri, Seyit Hüseyin ve yüzlerle bu gibi numune göstermek olar. Aşığın siirlerinde Şiiliyi artıclı tebliğ edildiğini görmemek mümkünsüz. Hasta Hasana sağlığında ve ölümünden sonra da evliya gibi saiki gösterilmesi de merak doğuran meselelerdir.

Bu gün de ister Kafkas’ta, isterse de İran’da adının karşısında seyit sözü işletilen insanlara, yeni peyğember aleyhissalamın soyundan olanlara sağlığında da, ölümünden sonra da saiki gösterilir. Bizce Seyit aşğın babasının adını değil, Peyğember soyundan geldiğini bildiren anlamdadır.

2.3 Hasta Hasan şiirinde irfan ve güzellerin terennümü

Hasta Hasanı hiç bir tahsil görmemiş, yeniyetmé çağlarında vergi verilmiş, hakk aşığı gibi tanıtırlar. Aşığın şiirlérinde dé buna çoklu işaretler var. Mas:

Hasta *pir* éлиндén içibdi badé,
Gözéllér élinnén gedérem dada....

Pirlérdén dérsini almasa deméz,
Dünyanın étrafi né içindedi?...

Ekli kamil ustadan *dérs aldım*,
Okumuşam élif, ébcét, kara hey!...

Hasta deyér: *dérsim aldım* gündé beş
Dolanaydım dost bağına, gündé beş....

Pirdén, üst addan dérs almak aşık édébiyatımızda geniş yayılmıştır. Mektep, médrésé görmemiş insanların, dünyévi vé dini elimléri dérinde bilmési bu gün dé araştırcılar için bir aktarış mevzusu olarak kalır. Divanilerinde, değışmé-kıfılbént vé técnislernidé aşıladiğı fikirlér, dini mevzulara dérin bélétlik hayrétlé karşılanır. Açık-aşık görünü ki, Hasta Hasan da bir irfan éhli olup, tasavvuf temrinlerinden de iyice yararlanıp.. Bizé gelip çatan şiirlérinin éksériyétinde dé bu mevzu hakimdir. Més:

Além bilir aşk atéşi méndédi,
Bilméyénler héléf sanar éféndim....

Ömür keçib védé tamam olanda
Bu yazık canım o ağı gözlér...

Göz görméz, ayak tutmaz né çétindi yolumuz
Altı kazan, üstü köprü, o da nar üstédi...

Hém kérimсэн, hém alimsэн, hém ulusan, hém uca!
Gecé-gündüz könlüm istér, dilim eylér iltica...

Hasta Hasan bu sözléri deyibsэн nasihét,
Oturanda zikir eylér, yatanda vésiyyét...

Aşık şiirinde tecnis en çetin tür-nev sayılır. Bu da sebepsiz değil. Vezin, redif, kafiye korunmakla aynı seslenen sözlerden farklı anlamlarda işletmekle akıcı ve yüksek bedii değerli eser yaratmak lazım gelir. Hasta Hasan şuna da nail olmuş sanatkarlık bakımından oldukça değerli numuneler yaratmıştır. Hem de bu numunelerin çoğunu atışmalar zamanı bedaheten söylemiştir. Tecnislerinin birinde deyir:

Sin sahrada okun atdım bir yere,
Kalkdı göge, geldi indi bir yere.
Aşık bir yere,
Dara zülfün bir yere,
Destelegim tellerin,
Düzüm çin-çin bir yere.
Her ikimiz derdi koyak bir yere,
İnanmırsan inci getir bir-bir çek.

Bir bentte yere sözünün altı anlamından istifade ettiği gibi, d sesinin tekrarlanmasından yararlanarak bir akıcılık yaratır. Maşukuna derdi çekmek için taş-terazi değil inci lazım geldiğini söylemekle şiire bir incelik, inci değeri getirir.

Yaratıcılığında irfanı şiirlér üstünlük teşkil etsé dé Hasta Hasanın güzélérin térénnümüné hasır ettiği şerlér dé dikkat çekéndir. Çağdaşı olan divan şairleriyle karşılaştırdıkta aşığın şiirlerde Arap, Fars terkebileri oldukça azdır. Şiirlerinin çoğu dini motifli, felsefi, doğruluğa, hakka çağrış sedalı olsa da zamanésinin ovkatını kendiné taşıyan, intim,ihtiras doğuranlar da az değil. Bu bakımdan çağdaşı sayıla bilecek Karabağ hanının veziri olmuş M.P. Vakifin şiirlériylé yalnız mevzu, rédif, kafiye bağımından değil intim münasebetlérin édébiyata gétirilmési bağımından da çok okşarlığı var. Bakmayarak ki, yaşadıkları bölgelerin arasındaki fark çok, bölgelerin ilişkileri ise zayıf olmuştur. Més:

Mén Hastanı al yanına,
Hésrétém gül cemaline,

Darağın saçıb teliné,
Koç, kuzu kurban géléyir...

Ménim sonam cilvé verir özüné,
Darayıb gérdana tókér tellérin.
Görméyénlér hésrét, görén kiyamét,
Bu kadér sitémé yetér tellérin .....

Dedim: kurban olum sénin eyniné,
Üzüm sürtüm buhağına, éyniné.
İzin versén él aparım koynuna,
Dirséyin göstérib – «alısın»-dedi....

Péri ték geyinib, huri ték gézér,
Aşnasın göréndé gözlérin süzér,
Térlan ték ötüşér, sona ték süzér
Ağ élléré hına yakan oynasın....

Bezen bu intimlik, açık-saçıklık parnokrafıyaya çevrilir. Mas,:

Güzelde cilve çok olur, kusuruna kalmayasan,
Halvetde tüşe eline düşün alta salmayasan?!
Öpesen, kucasan, göturesen halvet yere,
Bir yar ola, halvet otak sarıla bir yatasan.

Aşığın dini mazmunlu, hakka çağrış dolu şiirlériyle yakından tanışlıktan sonra parnokrafik şiirleri de onun yazdığına inanmağın gel mir. Sanki bunu his edé Hasta Hasan oldukça açık-saçık şiirlér söylediđiné dé hakk kazandırmak için deyip:

Hasta deyér: ey camat, hiç kés kınamasın méni,

Cavan ikén göré-göré térk etmék olmaz dünyanı,
Né olani pambık gibi, kuyruğa béndér canı,
Yukun da gélméz yatasan, böyle yarın hévésnén.

Sonuç

Rusya'nın Ahıska'nı işgali, buraya Erméniléri göçürmésí, sonraki iki Rus-Türk savaşı bölgenin müsélman nüfusunun azalmasına sebep oldu. Savaşlardan sağ çıkmış ahalinin bir kısmı vatandan didérgin düştü. Birinci Dünya Savaşı yıllarında bölge nüfuzu bir taraf dén Rus koşunları vé mémurlar divan tut mudursa, o biri taraf dén dé gélmé Erménilér Avrupa ve Rusya'nın yardımıyla kendi devletlerini kurmak için bölgenin müsélmanlarını kıırarak nüfuzlarını azaltmağa çalışırdı. Bu soykırımının karşısını almak vé soydaşlarını ölümden kurtarmak için ünlü publisist, Mirzé Célillé bilge "Molla Nésréddin" mizah dergisinin özlünü koyan Ömér Faik Nemanzadénin başlılığı ilé Ahıska Hükümet-i Mubakkatası(29.10. 1918-30.11.1918).(Gökdemir,1989:38) ve 25 Aralık 1919 tarihinde Gürcistan içinde Ahıska bölgesinin özgürlüğü ilan idildi, Server Beyin başlılığıyla Cenup-Garp Kafkas Ahalisinin Haklarını Koruma Merkezi(Ahıska-Ahırkelek Müslümanları Milli Şurası) kurulmuştur.(Taştémir,2005:101-107) Lakin bu hükümetin ömrü uzun olmadı. Bolşeviklérin gelişilé hér şey dağıtıldı. Hale bu azmış gibi 1944. yılın 14-15 Kasımında Ahıska Türkléri elliklé sürgün edildi. Sovyetler Birliyi yıkılsa da, Uluslararası güçler Ahıska Türklérinin vatanlarına dönmeleri hakta kararlar kabul etseler de hala da onlar vatanlarına dönememişler.(Kukulov,1999) Bu da Ahıska Türklérinin toparlanmasına, kendi kültürlerine sahip çıkmasına engel töredir. Bütün bu zorluklara bakmayarak son yıllarda Türkiye'de ve Azerbaycan'da Ahıska Türklérinin ile ilgili araştırmalar devam edip. Hasta Hasanın şiirlerinin toplanması, yayınlanması ve hakkında araştırmaların aparılması da şuna örnek ola biler.

Kaynaklar

Ahıska Türkléri.(1995), Ahıska Türkléri Kültürü ve Danışma Derneği, Yayın, sayı1.

Ahıska Türklérinin folkloru.(1998), (Toplayanlar vé tertip edénler Asif Hacılı vé Aydın Poladoğlu), “Mütércim” néşriyatı, Bakı.

Alptekin, Alı Berat.(1989), Çıldırılı Aşık Şenlik bibliografyası. Hayatı, sanatı ve şiirlerinden örnekler, Ankara.

Arap ve Fars sözlerinin büğeti. (1985), “Yazıcı” néşriyatı, Bakı.

Aşık Elésgér. (1963), Esérléri. (Redaktörü Hamid Araslı), “Elm” néşriyatı, Bakı.

Aşık Elésgér. (1973), Esérléri. (Toplayanı İslam Elésgérov, tertip edénleri E.Ahundov, M.H.Tahmasib, iki ciltté), I cilt, “ Elm” néşriyatı, Bakı.

Aşık Elésgér. (1988), (tertip edéni, ön söz vé kayıtlar müéllifi filologiya elimleri namzédi İslam Elésgérov.), “Yazıcı” néşriyatı, Bakı.

Aşıkoğlu İsmail.(1964) , Aşık Şenlik, “Koban” yayınları, İzmir.

Aslan Enser.(1975, 1993), Çıldırılı Aşık Şenlik. Hayatı, şiirleri vé hikayéléri. (İncélémé-métin-sözlük), Ankara.

Azerbaycan folklor Antologiyası. Borcalı folkloru.(1996) Toplayıp ve tertip edeni Baleh Hacıyev, “Azerbaycan Devlet néşriyatı” II cilt. Bakı.

Azerbaycan folklor Antologiyası. (2003) Akbaba folkloru. Toplayıp ve tertip edeni Hüseyin İsmayılov, Tacir Kurbanov, “Seda” néşriyatı VIII cilt. Bakı.

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsünün ilmi arşivi, Elhan Memmedlinin 1996’da Gürcistan’a ekspedisyasının materialları, inventar 100.

Erdener Aşık İslam.(1960), Aşık İslam divanı, “Bugün” matbaası, Kars.

Gökdemir, Ahmet Ender.(1989) Cenup-i Garbi Kafkas Hükümeti, Ankara.

Hacılar Valeh. (2005), Gürcistan’da Türk halk édébiyatı enenénleri. «Séda» néşriyatı, Bakı.

Hacılı Asif. (1992), Vatan kür bétte kaldı.(Ahıska Türklérinin etnik médéniyeti). “Génçlik” néşriyatı, Bakı.

Hacıyev, V. (1983), Hasta Hasan kimdir? “Sovet Gürcüstanı” gazetesi, 12 Nisan.

Hacıyev Valeh.(1991), Folklorumuzun üfökléri. (Azərbaycan-Gürcistan folklor alakaléri tarihindén). “Yazıcı” néşriyatı, Bakı.

Karapapak, Şureddin Memmedli.(2000), Borçalı edebi mühütü, “Elm” néşriyatı, Bakı.

Kars ili.(1966), Çıldır, Ardahan, Hanak, Posof. I sayı. Özel say. Kars Turizm vé Tanıtma dérnéği yayınları. Sayı 5, Ankara.

Kazımov İ. (2002), Ahıska Türklérinin iman yeri-Kobilyanlı Aşık Séfili. “Dédé Korkud” dergi, sayı 4, Bakı.

Kukulov Tahircan.(1999), Ahıska Türklerinin tarihine bir nazar. “Ebilov, Zeynalov ve oğlanları” néşriyatı, Bakı.

Namazov Kara,(2004), Aşıcılar, I kitap, “Seda” néşriyatı, Bakı.

Onk Nizamettin.(1983), Bir güneşin zerresiyiz. Şairlerimizden seçmeler. Buelfeld (Garbi Almanya).

Özbék Orhan. (1969), “Aşık Şenlik.(değişmélér karşılaştırmalar), “Ay yıldız” néşriyatı, Ankara.

Paşayev Sadnik. (1970). İki şiir, Terakki gazetesi, 1sentyabr.

Şamil Ali.(2004), Hasta Hasanın ömür yoluna dair bir dakikléştirmé. “Ortak Türk geçmişindén ortak Türk gelecéğininé”. II Uluslararası Folklor Konferansı. AMEA Folklor Mérkézinin néşri, Bakı.

Şamilov Ali.(1984), El sanatkarlarımız. Hasta Hasan, “Şark kapısı” gazetesi, 20 Mart, Nahçıvan.

Şamilov Ali. (1986), Hasta Hasan vé müasirléri. “Sovet Gürcüstanı” gazetesi, 1 Temmuz, Tbilisi.

Taştemir Tekin.(2005), Türklerin Kafkasya politikasında. Ahıska ve sürgün halkı Ahıskalılar. İQ Kültür sanat yayıncılık. İstanbul.

Véliyev, V. (1981), Kaynar söz çeşmesi. “Yazıcı” néşriyatı, Bakı.

Çap olundu:Hasta Hasanın şiirleri Kazahıstanda. Kazahıstan ve Türkiyenin ortak kültürel degerleri simpozyumu, 21-23 Mayıs 2007, Almatı, 2007, səh. 260-272.

Ali Huseyin Shamil

Scientific worker in ANAS, Institute of Folklor

Baku, Azerbaijan

HASTA HASAN'S LIFE AND CREATIVE ACTIVITY

Abstract: Hasta Hasan was a famous ashug in his period. There existed different legends regarding his life and creative activity and people respected him as a saint person and he was stated to be the voice of the truth. The reason for his not being in the attention in XX century was of political reasons. The collapse of Ottoman Empire, the conflicts between Turkey and Soviet Union and the deportation of Turks from their own lands being declared “betrayers of the motherland”, all the above-mentioned facts prevented Hasta Hasan from being investigated.

Despite all the obstacles, Hasta Hasan's poetry spread not only in the village Lebis in Ahisha lands (present Georgian Republic) but also in Anadolu, Caucasus and in Turkustan during XVIII-XIX centuries. To remark, the collection and investigation of his creative activity started late in XX century.

Key words: Hasta Hasan, ashug activity, Ahisha turks, Ashug Shenlik, Deportation into Kazakhstan

